

MİFTÂHU KÜNÛZİ'S-SÜNNE

istifadeyi güçleştirmiştir. Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî'nin eserlerinde konular kitap adı ve bab numarasına, Müslim ve Mâlik'in eserlerinde kitap adı ve hadis numarasına, Zeyd b. Ali ve Tayâlisî'nin eserlerinde hadis numarasına, Ahmed b. Hanbel'in *eI-Müsned*'inde cilt ve sayfa numarasına, İbn Sa'd'ın *eI-Tabakâtü'l-kübrâ*'sında cilt, kısım ve sayfa numarasına, İbn Hişâm ve Vâkidî'nin eserlerinde sayfa numarasına göre gösterilmiş, Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin "Tefsîrü'l-Kur'ân" bölümlerinde ise yukarıdaki genel uygulama yerine kitap ve sûre numarasına işaret edilmiştir.

Wensinck fihristine esas aldığı kitaplarda geçen şahıs, yer adları ve tarihî olaylarla ilgili anahtar kelimeleri önce alfabetik sıraya göre tertip etmiş, konunun alt başlıklarını ayrıntılı biçimde göstermiştir. Ancak bu kurala her yerde uymamış, bazan konu başlığını verirken harf-i ta'rifleri dik-kate almamış, bazan kelimenin cem'ini, bazan müfredini anahtar kelime olarak kullanmıştır. Anahtar kelime bir eserde aynen geçme de o konuyla ilgili yere atıfta bulunulmuştur.

Miftâhu künûzi's-sünne öncelikle konu, şahıs, yer ve kavram indeksi olduğundan bunlar hakkında bilgi edinmek isteyenler için kaçınılmaz bir kaynak olmakla birlikte kelimeyi bazan çoğul, bazan kök fiili, bazan da terimleştirdiği şekliyle vermesi, özellikle siyer ve megâzî kaynaklarına konularına göre değil cilt veya sayfa numarasına göre atıfta bulunması, bab ve kitap isimleri sonradan konulmuş neşirlerin esas alınması yüzünden eleştirilmişse de ilk iki eleştirinin pek haklı olmadığı görülmektedir (M. Abdullah Hayyânî, sy. 34 [1412/1992], s. 258-295).

Eserin baş tarafında Muhammed Reşid Rızâ ve Ahmed Muhammed Şâkir'in birer takdim yazısı bulunmaktadır. M. Reşid Rızâ şarkiyatçıların ve müslüman âlimlerin hadis fihristi hazırlanmasına katkıları, müslümanların bu alanda yaptığı çalışmaların temel nitelikleri, *Miftâhu künûzi's-sünne*'nin özellikleri ve eserin Muhammed Fuâd Abdülbâkî'ye tercüme ettirilmesi süreci üzerinde durmaktadır. Ahmed Muhammed Şâkir de eseri tercüme etmeye başlaması, daha sonra çevirinin M. Fuâd Abdülbâkî tarafından devam ettirilmesi, İslâm toplumunda hadis mu'cemi yazma geleneğinin başlangıcı ve gelişimi, etrâf kitapları, Kitap ve Sünnet'in dindeki yeri ve *Miftâhu künûzi's-sünne*'nin özellikleri konularında bilgi vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. J. Wensinck, "Introduction", *A Handbook of Early Muhammadan Tradition*, Leiden 1927, s. VII-IX; a.mlf., *Miftâhu künûzi's-sünne* (trc. M. Fuâd Abdülbâkî), Beyrut 1403/1983, M. Reşid Rızâ'nın girişi, s. n-ş; Ahmed M. Şâkir'in girişi, s. t-v; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 66-68; Ebû Muhammed Abdülmehdî b. Abdülkâdir b. Abdülhâdî, *Turuğu tahrici hadîsi Resûlillâh şallâhu 'aleyhi ve sellem*, Kahire 1987, s. 167-177; M. Abdullah Hayyânî, "Ba'zu mâ yülâhazu 'alâ kitâbi Miftâhi künûzi's-sünne", *Mecelletü'l-buhûsi'l-İslâmiyye*, sy. 34, Riyad 1412/1992, s. 253-296.

İBRAHİM HATİBOĞLU

MİFTÂHU'S-SAÂDE

(مفتاح السعادة)

Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin
(ö. 968/1561)İlimler tarihi ve tasnifiyle ilgili
Arapça biyobibliyografik
ve ansiklopedik eseri.

Tam adı *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'ati'l-'ulûm* olan kitap Osmanlı ilim zihniyetinin beslediği birikim ve literatürü belirtmesi, bu ilim muhitinin ulaştığı seviyeyi kapsamlı bir ilimler tasnifi ve bibliyografya disiplini içinde ortaya koyması, özellikle de bu zihniyetin XVI. yüzyıldaki yansımalarını göstermesi açısından önemli bir eserdir. Dört mukaddime, iki bölüm ve yedi kısımdan meydana gelmiştir. Mukaddimelerde ilmin değeri, tahsilin fazileti, talebe ve hocanın görevleri, ilim ahlâkı ve bilgiye ulaşma yolları gibi konular üzerinde durulmakta ve yeri geldikçe zihniyet meseleleri tartışılmaktadır. Her ilmî disiplini yerine göre tanım, konu, ilkeler, pedagojik amaç ve genel yararları bakımından ele alan Taşköprizâde o disiplinin tarihi veya otoriteleriyle ilgili genel bilgiler vermekte, daha sonra da o alanın başlıca literatürünü tanıtmaktadır.

Eserin "taraf" adı verilen iki ana bölümünün konularını bilgi edinme yöntemleriyle ilgili iki temel anlayış teşkil etmektedir. Bunların ilkinde teorik yöntemle (tarîku'n-nazar), ikincisinde ise mistik arınma yöntemiyle (tarîku't-tasfiye) ulaşılan bilgiler ele alınmış, yetkinliğe de ancak bu iki yöntemi birleştirenlerin erişebileceği vurgulanmıştır. Kitapta ilimler yedi kısım (devha) halinde gruplandırılmış, her kısımdaki ilimler bir genel girişten sonra alt disiplinleriyle birlikte incelenmiştir. Bu kısımlar sırasıyla yazıya ilişkin ilimler (hat sanatı ve Arap imlâsı), lisan ilimleri (sarf, nahiv, belâğat ve edebiyat), mantık ilimleri (mantık disiplinleri ve tartışma yöntemleri),

dış dünyayı konu alan ilimler (metafizik, fizik, matematik, mekanik, tıp, coğrafya ve astronomi dahil bütün disiplinler), amelî hikmet (ahlâk, ev idaresi, siyaset), şer'î ilimler (kırat, hadis ve usulü, tefsir, kelâm, fıkıh ve usulü) ve bâtın ilimleri (ibadetler, âdetler, helâke götüren ahlâkî kötülükler ve necâta ulaştırıcı erdemler) şeklindedir. Bâtın ilimleri, gerek plan gerekse muhteva bakımından Gaz-zâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'de işledikleriyle tam bir benzerlik arzederken İbn Sînâ'nın ortaya koyduğu felsefî ilimler şemasının hem teorik hem de pratik disiplinleriyle Taşköprizâde'nin genel tasnifinde yer aldığı görülmektedir. Taşköprizâde, "ilim" terimini gelenekteki değişik kullanımlarına uygun biçimde yalnızca temel ilimlerin alt disiplinleri tarzında değil sanat, zenaat ve meslek gruplarını, hatta belirli konu başlıklarını da içine alacak şekilde çok kapsamlı biçimde kullanarak ilimlerin sayısını 300'ün üzerine çıkarmıştır (Rosenthal, s. 44). Bu tasnife yön veren ana fikir ise ilimlerin İbn Sînâ'dan ilham alınarak varlığın yazıda, sözde, zihinde ve dış dünyada bulunuşuna göre gruplandırılmasıdır. Taşköprizâde ilk üç kategorideki aktarım, dil ve düşünceyle ilgili olan disiplinleri "alet ilimleri", sadece ontolojik gerçekliği konu edinen ilimleri de "hakiki ilimler" saymıştır. Ontik varlığın hakikatini sabit gören Taşköprizâde, bu ilimlerle varılan doğru sonuçların zamanın hatta dinlerin ve dinî geleneklerin değişmesiyle bile değişmeyeceği kanaatindeydi. Müellife göre söz konusu sonuçlara salt akılla ulaşıyorsa bu ilimlere felsefî ilimler, eğer İslâm'ın nasları esas alınarak ulaşıyorsa bunlara da şer'î ilimler denir. Müellifin açıklamasına göre eser, felsefî ilimler bakımından İbn Sînâ'nın ilimlerin taksimine dair olan kitabını (*Ak-sâmü'l-'ulûmi'l-'akliyye*) temel almıştır (I, 68-69, 311, 314-315, 320). Ancak eserin genel planı ve içeriği dikkatle incelendiğinde telif sırasında İbnü'l-Ekfânî'nin *İrşâdü'l-kâşid ilâ esne'l-makâşid*'inden da epeyce yararlandığı anlaşılmaktadır. Kitabın muhtevası kapsamı itibarıyla bir ilimler tarihi, biyobibliyografik bir ansiklopedi ve ilimler tasnifine dair bir şema hüviyetindedir. Bu kapsamıyla eser klasik İslâm "mevzûâtü'l-'ulûm" literatürü içinde seçkin bir yere sahiptir ve erken dönem için İbnü'n-Nedîm'in *eI-Fihrist*'i, geç dönem için de İbnü'l-Ekfânî'nin *İrşâdü'l-kâşid*'ıyla karşılaştırılabilir (*Miftâhu's-sa'âde*, neşredenlerin girişi, I, 14-15, 35). Taşköprizâde'nin ilimler taksimi boyutuyla ilgili olarak eserini nereye yerleştirdiği

ise onun "ilmü takâsîmi'l-ulûm"u metafiziğin bir alt dalı olarak tanımlamasından çıkarılabilir. İlimler taksimi ilmini müstakil bir disiplin olarak değerlendirmesiyle Taşköprizâde (a.g.e., neşredenlerin girişi, I, 63-64) dikkat çekici bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Esere hâkim olan bakış açısı şer'î, felsefi ve tasavvufî disiplinleri bütüncül bir bilgi sistemi içinde ilişkilendirmektir. Bu yönüyle Osmanlı âlimlerinin ilmî zihniyeti hakkında zengin veriler sunmaktadır (esere bu açıdan yaklaşımlar için bk. Gökbilgin, VI/1-2 [1975], s. 127-138; VI/3-4 [1976], s. 169-182; Unan, sy. 17 [1997], s. 149-152). Osmanlı medrese muhitinde yetişmiş bir âlimin felsefî ilimlere bakışı açısından da önem arzeden *Miftâhu's-sa'âde*, din ilimleriyle felsefî disiplinlerin gerçekte barışık ve uzlaşık olduğunu vurgulayan pasajlarıyla dikkat çekmektedir (Korlaelçi, sy. 7 [1993], s. 28).

Eserin yirmi biri tam, sekizi eksik yirmi dokuz yazma nüshasının tanıtımı Cevat İzgi tarafından yapılmıştır (İzgi, s. 25-35). Molla Lutfi'ye nisbet edilen *es-Sa'âdetü'l-fâhire fî siyâdeti'l-âhire* adlı eserle (İzâhu'l-meknûn, II, 15; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 840) *Miftâhu's-sa'âde* arasında görülen benzerlikler, kitabın Molla Lutfi'ye ait olmadığını ve Taşköprizâde tarafından *Miftâhu's-sa'âde* için bir taslak çalışması olarak kaleme alındığını ortaya koymaktadır (daha fazla bilgi için bk. Yılmaz, s. III-V, XXIV-XXX). Taşköprizâde ömrünün

sonlarına doğru *Miftâhu's-sa'âde*'nin *Medînetü'l-'ulûm* adıyla bir özetini yazmış (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 791; Köprülü Ktp., nr. 1387), oğlu Kemâleddin Mehmed Efendi de eseri *Mevzûâtü'l-ulûm* ismiyle Osmanlı Türkçesi'ne tercüme etmiştir (İstanbul 1313). Bu tercümenin neşrinde bazı eksik pasajlar bulunmaktadır (İzgi, s. 37-41). *Miftâhu's-sa'âde*'nin bir başka özeti de Solakzâde olarak tanınan Halîl er-Rûmî el-Hanefî tarafından kaleme alınmıştır (*Miftâhu's-sa'âde*, neşredenlerin girişi, I, 90). *Miftâhu's-sa'âde*'ye Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'da elliye yakın, Sıddîk Hasan Han'ın *Ebcedü'l-'ulûm*'da kırkı aşkın atıfta bulunduğu unvan belirtilmesi kitabın aynı alanla ilgili literatüre olan etkisini göstermesi açısından önemlidir. İlk defa Haydarâbâd'da basılan *Miftâhu's-sa'âde*'nin (I-II, 1328-1329; III, 1356; nâşiri belirtilmeyen bir baskısı daha vardır [I-III, Beyrut 1405/1985]) ilmî neşrinin Kâmil Kâmil Bekrî ve Abdülvehhâb Ebû'n-Nûr yapmıştır (Kahire 1968). Osman Reşer tarafından Almanca'ya *Taşköprüzâde's miftâh es-sa'âde (Islamische Ethik und Wissenschaftslehre 10. Jahrhunderts d. H.)* adıyla eksik olarak çevrilen (İstanbul 1934) eserin terminolojik içeriğini Refik el-Acem ve Ali Dehrûc *Mevsû'tü müştalâhi Miftâhi's-sa'âde ve mişbâhi's-siyâde* adıyla alfabetik olarak hazırlamıştır (Beyrut 1998). Ayrıca Şa'bân Halîfe ve Velîd M. el-Avze eser hakkında iki ciltlik bir

etüt yayımlamıştır (*Miftâh al-sa'âda wa misbâh al-siyâda, étude bio-bibliographique et bio-metrique*, Kahire 1992). *Miftâhü's-sa'âde*'nin müellifinin oğlu Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından ağır ve ağıdalı bir dille yapılan Türkçe tercümesi *Mevzûâtü'l-'ulûm*'u Mümin Çevik sadeleştirerek yayımlamıştır (*Mevzûâtü'l-'Ulûm: İlimler Ansiklopedisi*, I-II, İstanbul 1975).

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I-III; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, I, 14-15, 35, 63-64, 90; a.m.f., *Mevzûâtü'l-'ulûm*, I, 13-20; *Keşfü'z-zunûn*, I, 14-17; II, 1906; Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-'ulûm* (nşr. Abdülcebbar Zekkâr), Dimaşk 1978, I, 5-6; Brockelmann, *GAL*, II, 425-426; *Suppl.*, II, 453, 633; *İzâhu'l-meknûn*, II, 15; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 840; F. Rosenthal, *Knowledge Triumphant*, Leiden 1970, s. 44, 144; Ali Uğur, *Taşköprizâde Ahmed 'İsameddin Ebû'l-Hayr Efendi: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve İlmî Görüşleri* (doçentlik tezi, 1980), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, s. 142-150; *Fihrisü mahtûâtü Mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, II, 105-106; Cevat İzgi, *Taşköprizâde'nin Miftâh as-Sa'âde'sinin Dil ve Edebiyatla İlgili Bölümünün Tenkitli Metin Neşri* (yüksek lisans tezi, 1987), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-79; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), III, 18-20; Mustafa Necip Yılmaz, *Taşköprülüzâde ve es-Saâdetü'l-fâhire fî Siyâdeti'l-âhire Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. III-V, XXIV-XXX; Talat Sakallı, "Miftâhu's-saâde-İhyau Ulûmi'din Münâsebeti", *Taşköprülüzâde Ahmet Efendi: 1495-1561*, Kayseri 1992, s. 65-80; M. Tayyip Gökbilgin, "Taşköprü-zâde ve İlmî Görüşleri", *İTED*, VI/1-2 (1975), s. 127-138; VI/3-4 (1976), s. 3, 169-182; Murtaza Korlaelçi, "Taşköprülüzâde ve Kâtip Çelebi'ye Göre Türk Kültüründe Felsefenin Yeri", *Felsefe Dünyası*, sy. 7, Ankara 1993, s. 26-33; Fahri Unan, "Taşköprülüzâde'nin Kaleminden XVI. Yüzyılın 'İlim' ve 'Âlim' Anlayışı", *Osm.Ar.*, sy. 17 (1997), s. 149-264; İlhan Kutluher, "Fârâbî'den Taşköprüzâde'ye: Uyarlık, Din ve Bilim", *Akademik Araştırmalar Dergisi* (Osmanlı özel sayısı), sy. 4-5, İstanbul 2000, s. 13-30; M. Münir Aktepe, "Taşköprü-zâde", *İA*, XII/1, s. 42-44; Barbara Flemming, "Taşköprüzâde", *EP* (İng.), X, 351-352.

İLHAN KUTLUHER

MİFTÂHU't-TEŞBÎH

(Mفتاح التشبيه)

Muidî'nin

(X./XVI. yüzyıl)

divan şiirinde kullanılan teşbihlere dair eseri.

Arap ve Fars şiirinin tesiri altında gelişen divan şiirinde Arap ve İranlı müelliflerin belâgat sahasında ortaya koydukları eserler, her iki edebiyatın hayal âleminde ve teşbih kadrosundan yararlanan Türk

Miftâhu't-teşbih'in ilk iki sayfası (MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Ktp., nr. 67)

